

ODRŽIVI EKONOMSKI RAZVOJ POLJOPRIVREDNOG SEKTORA REPUBLIKE SRBIJE

SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Mihailo Ćurčić, dipl. inž.²²⁹
Siniša Čabarkapa, dipl. inž.²³⁰
Nemanja Smajović, dipl. inž.²³¹

Sadržaj: Uzimajući u obzir dosadašnju praksu politike ruralnog razvoja u Republici Srbiji, koja nije ostvarila svoje ciljeve, potencijalni projekti i akcioni planovi poljoprivrednog sektora trebalo bi da obuhvate korišćenje komparativnih prednosti i inicijativu za obnovu, razvoj i promociju sela, kroz očuvanje kulturnog nasleđa, materijalnu podršku investicija na poljoprivrednim gazdinstvima, promociju kvalitetnih, autohtonih, organskih proizvoda, kao i promociju specifičnosti ruralnih područja.

Ključne reči: Razvoj, poljoprivreda, selo, prednost, inicijativa.

Abstract: Taking into consideration the current practice of rural development in the Republic of Serbia has not achieved its objectives, the potential projects and action plans of the agricultural sector should include use of comparative advantages and the initiative for reconstruction, development and promotion of the village, through the preservation of cultural heritage, financial support investments in agricultural holdings, the promotion of quality autochthonous, organic products, as well as the promotion of the specifics of rural areas.

Key words: Development, agriculture, village, advantage, initiative.

1. UVOD

Poljoprivreda kao bitan segment ukupne agrarne ekonomije, kako u ekonomskom, tako i u socijalnom pogledu, predstavlja jednu od najvažnijih delatnosti većine seoskih zajednica, i od velike je važnosti za sam način života dela stanovništva u ovim područjima. Zbog toga je neophodno da bude povezana sa ostalim privrednim delatnostima i zanimanjima.

S obzirom na trenutnu stagnaciju privrednog oporavka na republičkom nivou, i pogoršane ekonomske izglede uz pad domaće ekonomske aktivnosti, koji su podstakli jačanje makroekonomskih neravnoteža, model oživljavanja i unapređivanja nerazvijenih ruralnih krajeva Evropske unije, pokazao se kao nužno primenjiv.

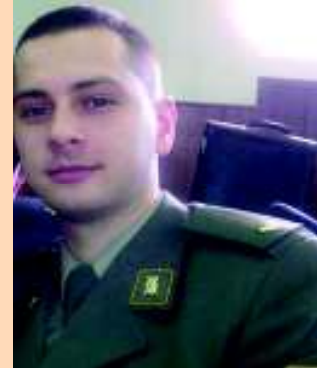
Uspeh u oživljavanju i ekonomskom razvoju sela i poljoprivrede zavisi od stabilnosti i rasta nacionalne ekonomije, izgradnje krupnih infrastrukturnih objekata, izgradnje i jačanja institucija u poljoprivrednom sektoru, izgradnje administrativnih kapaciteta na svim nivoima,

²²⁹ Ministarstvo odbrane Republike Srbije

²³⁰ Ministarstvo odbrane Republike Srbije

²³¹ Ministarstvo odbrane Republike Srbije

harmonizacije prakse sa odgovarajućom u Evropskoj uniji i privlačenja evropskih fondova. Neophodno je formirati budžet za razvoj sela na lokalnom, eventualno i državnom nivou i ekspertske timove za monitoring prirodnih i ljudskih resursa, odnosno povećati ulaganja u seoska područja, kako bi se prevazišla depopulacija ruralnih naselja.

Mihailo Ćurčić rođen je 27. oktobra 1990. godine u Smederevskoj Palanci. Osnovnu školu „Vuk Karadžić“, u Smederevskoj Palanci, završio je 2005. godine, sa odličnim uspehom. Srednju školu „Vojna gimnazija“ u Beogradu, završio 2009. godine, sa odličnim uspehom, kao deseti u rangu 33. klase. Osnovne akademske studije na Vojnoj akademiji Univerziteta odbrane u Beogradu 134. klase, (smer: logistika odbrane, modul: finansije), završio 2013. godine, sa odličnim uspehom i prosečnom ocenom 8.98. Nakon završetka osnovnih akademskih studija, u činu potporučnika, raspoređen na dužnost načelnika Grupe za finansije u Komandi 1. pontonirskog bataljona, Rečna flotila – Šabac. Posедуje sertifikat o završenom kursu za samostalno obavljanje dužnosti organa finansijske službe, ranga bataljon-brigada, na Vojnoj akademiji (Katedra za finansije, april 2014. godine). Poseduje sertifikat o znanju engleskog jezika (Vojna akademija 2013. godine, Stanag 6001). Poseduje potvrdu o završenom kursu grčkog jezika (Vojna akademija 2009. godine, 2. stepen). Poseduje sertifikat o poznavanju softverskih paketa i rada na računaru (Vojna akademija 2013. godine, ECDL). Poseduje sertifikat o završenom kursu Crvenog krsta o poznavanju međunarodnog i humanitarnog prava. Poseduje objavljen rad u zborniku radova naučno-stručnog skupa „Ekonomska analiza cene koštanja operacija Vojske“ na temu: Uticaj operativnog okruženja na cenu koštanja operacija. Poseduje objavljen rad u zborniku radova naučno-stručnog skupa „Inovacije u funkciji privrede“ na temu: Revitalizacija srpskih sela, kao bitan činilac ekonomskog razvoja Republike Srbije. Poseduje objavljen rad u zborniku radova naučno-stručnog skupa „Kvalitet i izvrsnost u obrazovanju“ na temu: Značaj primene naučnog metoda u istraživanju društvenih pojava i procesa. Trenutno priprema odbranu master rada, na postdiplomskim studijama na Katedri za javne finansije Vojne akademije Univerziteta odbrane u Beogradu.

2. STANJE SRPSKE POLJOPRIVREDE

Demografsko odumiranje sela i negativan trend u broju poljoprivrednog dela stanovništva, rezultat je kontinuiranih unutrašnjih migracija na relaciji selo-grad, ali i postojanja negativnog prirodnog priraštaja u naseljima koja nisu gradska.

Prema statističkim podacima o unutrašnjim migracijama, na relaciji selo-grad, uočene su bitne promene u periodu od 1991. – 2002. godine. Za deo od 29,7% ukupnog stanovništva,

zabeležena je migracija iz sela u gradove. Destimulativne okolnosti, u vidu niskih i nedovoljnih primanja poljoprivrednika, podređeni položaj seljaka, usitnjena industrijalizacija gradova i nagle promene u odnosu broja stanovnika grad-selo, usloveli su pojavu nestanka sela, čiji se negativan trend i dalje nastavlja.

<i>Godina</i>	<i>Broj stanovnika, u hiljadama</i>	<i>Procenat od ukupnog broja stanovnika</i>
1948	4.720	72,30
1953	4.656	66,72
1961	4.290	56,14
1971	3.719	44,03
1981	2.285	24,53
1991	1.305	17,29
2002	817	10,89

Tabela 1: Broj i procenat poljoprivrednog dela stanovništva [1]

Prema [2], broj seoskih naselja, 1993. godine, bio je 5.962, a broj naselja sa negativnim prirodnim priraštajem bio je 3.026, što je 50,74% od ukupnog broja stanovnika. Do 2003. godine ovaj broj je bitno promenjen. Naime, 2003. broj seoskih naselja bio je 4.357, od čega je sa negativnim prirodnim priraštajem 3.348, odnosno 75,78% od ukupnog broja seoskog dela stanovništva.

Na marginalizaciju seoskih sredina u Srbiji, uticale su mnogobrojne istorijske i društvene okolnosti. Ova kriza se najviše ispoljava u vidu zastarelosti proizvodnje i naglašene usitjenosti poseda, iz čega je proistekla niska produktivnost rada. Poljoprivredne površine Republike Srbije uglavnom su u privatnom posedu, što se može zaključiti na osnovu podatka da je procenat istih promenjen sa 79,75% iz 2002. godine, na 82,80% iz 2010. godine.

Siniša Čabarkapa rođen je 18. oktobra 1990. godine u Zagrebu. Osnovnu školu „Ujedinjene nacije“, u Beogradu, završio 2005. godine, sa odličnim uspehom. Srednju školu „XIII Beogradska gimnazija“ u Beogradu, završio 2009. godine, sa vrlo dobrim uspehom. Osnovne akademske studije na Vojnoj akademiji Univerziteta odbrane u Beogradu 134. klase, (smer: logistika odbrane, modul: finansije), završio 2013. godine, sa odličnim uspehom i prosečnom ocenom 9,34, kao drugi u rangu Vojne akademije, za šta je nagrađen posebnom oficirskom sabljom sa posvetom predsednika Republike. Nakon završetka osnovnih akademskih studija, u činu potporučnika, raspoređen na dužnost načelnika Grupe za finansije u Komandi 4. bataljona veze, u Beogradu. Posедуje sertifikat o završenom kursu za samostalno obavljanje dužnosti organa finansijske službe, ranga bataljon-brigada, na Vojnoj akademiji (Katedra za

finansije, april 2014. godine). Posедуje sertifikat o znanju engleskog jezika (Vojna akademija 2013. godine, Stanag 6001). Poseduje sertifikat o poznavanju softverskih paketa i rada na računaru (Vojna akademija 2013. godine, ECDL). Poseduje sertifikat o završenom kursu Crvenog krsta o poznavanju međunarodnog i humanitarnog prava. Poseduje objavljen rad u zborniku radova naučno-stručnog skupa „Kvalitet i izvrsnost u obrazovanju“ na temu: Značaj primene naučnog metoda u istraživanju društvenih pojava i procesa. Trenutno priprema odbranu master rada, na postdiplomskim studijama na Katedri za javne finansije Vojne akademije Univerziteta odbrane u Beogradu.

Nestimulativno socio-ekonomsko okruženje, bez dugoročne strategije, podsticalo je migracije seoskog dela stanovništva i preorijentaciju sa poljoprivredne proizvodnje na druge izvore prihoda. Broj ukupno zaposlenih, 2000. godine, bio je 2.918.589, od čega je u poljoprivredi radilo 840.050 radnika, a nezaposlenih 500.325 na republičkom nivou. U 2010. godini, stanje je promenjeno, pa je broj ukupno zaposlenih smanjen za 522.345, broj zaposlenih lica u poljoprivredi za 307.081, a broj nezaposlenih se povećao za 68.398. Ovaj trend prisutan je i danas. [3]

Poljoprivreda Srbije raspolaže sa oko 400 hiljada traktora svih vrsta. Od toga je na privatnom sektoru više od 386 hiljada, odnosno više od 97%. Jedan traktor dolazi na prosečno 10,4 ha na privatnom, odnosno, 57,2 ha na društvenom sektoru. Takođe, broj kombajna se u poslednjih pet godina bitno smanjuje. Sa 6.063 komada (1985. godine), broj kombajna je smanjen za nepunih 2.000 komada (2003. godine), odnosno na svega 872 u 2010. godini [3].

Sve češće imamo priliku da čujemo razmišljanja raznih ekonomista i privrednika, da se moderna, savremena privreda i ekonomija ne zasnivaju na primarnim delatnostima, kao što je poljoprivreda, već to treba da budu industrija i uslužne delatnosti. Međutim, budući da Srbija raspolaže izvanrednim kapacitetom od preko 4 miliona hektara obradive površine (0,56 ha po stanovniku), što je iznad proseka evropskih zemalja, tu komparativnu prednost treba i da iskoristi, za proizvodnju namirnica i industrijskih sirovina, prepoznatljivog kvaliteta, kako bi se stvorile dovoljne količine zaliha, ali i smanjio uvoz istih dobara.

Međutim, nije samo to komparativna prednost poljoprivrednog sektora Republike Srbije. S obzirom na površinu i broj stanovnika naše zemlje, Srbija spada u red manjih zemalja, a imajući u vidu sve širu pojavu genetski modifikovane hrane na evropskom tržištu dobara, naša prednost neće biti kvantitet, već kvalitet zdrave, organske hrane i ostalih sirovina i namirnica.

Poljoprivredna proizvodnja predstavlja značajnu privrednu oblast agroindustrije u Republici Srbiji, koja učestvuje u stvaranju društvenog proizvoda zemlje. Međutim, poljoprivredni potencijalni su nedovoljno iskorišćeni, na šta ukazuju sledeći podaci:

<i>Godina</i>	<i>Poljoprivredna proizvodnja u %</i>
2002	14,8
2003	13,6
2004	15,0
2005	13,5
2006	12,6
2007	10,8
2008	11,8

2009	10,8
------	------

Tabela 2: Poljoprivredna proizvodnja u procentima BDP-a [4]

Nasuprot mogućnosti Srbije da unapredi voćarstvo kao delatnost primarnog sektora privrede, naša zemlja pored ostvarenog prihoda od izvoza jabuka u Evropu u 2010. godini, beleži i rashod od uvoza istih artikala iz susedne Makedonije i Italije (\$ 7.348.019), gde se efektivnije i efikasnije korišćenje resursa Srbije postavlja kao nužnost [5].

Do 2032. godine, Srbija mora da brani od suše milion hektara najboljeg zemljišta u Vojvodini, Mačvi, Pomoravlju [6]. Srbija ne može da uveća veličinu svog atara, ali može da ga sačuva od neracionalnog upropašćavanja, i da ga bolje iskoristi. Poreskim merama, kreditnim i budžetskim olakšicama – 300 hiljada hektara, koliko ostaje u parlogu decenijama, treba da postane visokoproduktivno [5].

Značajan problem predstavlja i prirodna katastrofa koja je zadesila našu zemlju sredinom maja 2014. godine. Posledice poplava u brojkama, izgledaju ovako:

	Šteta	Gubici	Ukupno
Socijalni sektor	234,6	7,1	241,7
Stanovanje	227,3	3,7	230,9
Obrazovanje	3,4	0,1	3,5
Zdravstvo	3,0	2,7	5,7
Kultura	1,0	0,6	1,6
Proizvodni sektor	516,1	547,6	1.063,6
Poljoprivreda	107,9	120,1	228,0
Proizvodnja	56,1	64,9	121,0
Trgovina	169,6	55,2	224,8
Turizam	0,6	1,6	2,2
Rudarstvo i energetika	181,9	305,8	487,7
Infrastrukturni sektor	117,3	74,8	192,1
Saobraćaj	96,0	70,4	166,5
Komunikacije	8,9	1,1	10,0
Vodosnabdevanje i čistoća	12,4	3,2	15,7
Ostalo	17,2	10,6	27,8
Životna sredina	10,6	10,1	20,7
Upravljanje	6,7	0,6	7,3
Ukupno	885,2	640,1	1.525,3

Tabela 3: Efekti elementarne nepogode, u mil. € [7]

3. AKTUELNO PRIVREDNO OKRUŽENJE

U uslovima kada su članice Evropske unije uvele sankcije Ruskoj Federaciji, i na taj način trenutno zaustavile međusobni trgovinski promet dobara i usluga sa njom, upravo se ukazuje šansa povećavanja izvoza robe zemalja koje su ostale neutralne. U toj grupi zemalja nalazi se i Republika Srbija. Prilika, da se delom nadoknadi deficit budžeta izazvan prirodnom katastrofom, je jedinstvena, a da li će je državni vrh prepoznati, zavisi od više činioca: (1) od političke podrške, tj. neugrožavanja odnosa sa glavnim spoljnotrgovnim partnerima EU, ali i Brisela, središta unije čijem pripajanju Srbija teži, (2) od asortimana robe, koju poljoprivredni sektor može da ponudi na tržištu, (3) od elastičnosti i efikasnosti, kako državnog vrha, tako i poljoprivrednika, da odgovore izazovu i u potpunosti se prilagode

situaciji, nudeći kvalitetan, zdrav, organski proizvod, uz poštovanje robnih standarda, u traženim količinama.

U novonastaloj situaciji na svetskom tržištu dobara i usluga, gde se Ruska Federacija okreće drugim partnerima, Srbija treba da traži svoju šansu. Ta iskorišćena prilika ne bi bila privremenog karaktera, u smislu povećanja izvoza i smanjenja budžetskog deficita, već bi mogla trajno da produbi odnos dveju zemalja, u smislu trgovine, što bi donekle ustalilo i stabilizovalo domaću ekonomiju, podsticanjem razvoja poljoprivrede, osnivanjem privrednih komora, inoviranjem tehnologije i investiranjem u ruralna područja, što automatski povlači i otvaranje novih radnih mesta, revitalizaciju ugroženih i napuštenih područja, što znači pravilno iskorišćavanje komparativnih prednosti Republike Srbije, kroz efikasno i efektivno angažovanje prirodnih resursa naše zemlje [5].

Međutim, da bi se saradnja dveju zemalja proširila i nastavila, potrebno je revitalizovati srpsko selo. U poslednjih godinu dana, izvoz dobara u Rusiju iznosio je 245 miliona dolara, odnosno, pokrivaio je 0,61% ukupnog uvoza dobara Rusije. U svakom slučaju, u aktuelnoj situaciji, može doći do povećanja spoljnotrgovinske razmene dobara ove dve zemlje, ali sa druge strane ista je limitirana, budući da devastirana poljoprivreda Republike Srbije, ne može u kratkom roku da odgovori svim tržišnim zahtevima, koji se pred nju postavljaju [8].

Bitnu ulogu u privrednom okruženju imaju i međunarodne institucije, koje svrsishodno pomažu funkcionisanje jedne države, i njenu težnju ka zadovoljenju društvenih (javnih) potreba, kao i poboljšanje njenog privredno-ekonomskog okruženja, u kome funkcioniše i obavlja svoje delatnosti. Međunarodne institucije koje su od velikog značaja za našu privredu su svakako Evropska unija, Evropska ekonomska zajednica, ali i unija tzv. zemalja BRIKS-a

Nemanja Smajović rođen je 09. maja 1990. godine u Brusu. Osnovnu školu „Jovan Jovanović Zmaj“, u Brusu, završio 2005. godine, sa odličnim uspehom. Srednju školu „Vojna gimnazija“ u Beogradu, završio 2009. godine, sa odličnim uspehom, kao peti u rangu 33. klase. Osnovne akademske studije na Vojnoj akademiji Univerziteta odbrane u Beogradu 134. klase, (smer: logistika odbrane, modul: finansije), završio 2013. godine, sa odličnim uspehom i prosečnom ocenom 9,32, kao prvi u rangu Kopnene vojske, za šta je nagrađen pištoljem sa posvetom od ministra odbrane. Nakon završetka osnovnih akademskih studija, u činu potporučnika, raspoređen na dužnost načelnika Grupe za računovodstvo u Komandi centralne logističke baze, u Beogradu. Posедуje sertifikat o završenom kursu za samostalno obavljanje dužnosti organa finansijske službe, ranga bataljon-brigada, na Vojnoj akademiji (Katedra za finansije, april 2014. godine). Poseduje sertifikat o znanju engleskog jezika (Vojna akademija 2013. godine, Stanag 6001). Poseduje sertifikat o poznavanju softverskih paketa i rada na računaru (Vojna akademija 2013. godine, ECDL). Poseduje objavljen rad u zborniku radova naučno-stručnog skupa „Kvalitet i izvrsnost u obrazovanju“ na temu: Značaj primene naučnog metoda u istraživanju društvenih pojava i procesa. Trenutno priprema odbranu master rada, na postdiplomskim studijama na Katedri za javne finansije Vojne akademije Univerziteta odbrane u Beogradu.

(Brasil, Russia, India, China, South Africa), i one pružaju mogućnost bilateralne i multilateralne saradnje privrednih komora zemalja u poboljšanju njihovih ekonomija i podizanja životnog standarda stanovništva. Interesantno je da procenat razmene dobara sa zemljama BRIKS-a, relativno stabilan (21-23% od ukupne spoljnotrgovinske razmene Republike Srbije), ima minoran udeo izvoza dobara iz Srbije u ove zemlje, iako će, prema referentnim projekcijama američkih ekonomista, ekonomija Kine preći ekonomiju SAD-a, do kraja 2020. godine. Upravo ovde Republika Srbija treba da traži svoju šansu napretka i razvoja ekonomije.

4. ZNAČAJ I PERSPEKTIVA OŽIVLJAVANJA POLJOPRIVREDNOG SEKTORA

Koncept ruralnog razvoja predstavlja suprotnost klasičnoj industrijalizaciji i zasniva se na razvoju seoskih, ruralnih područja, u kojima živi gotovo polovina stanovnika Srbije. Politika razvoja ruralne i agrarne ekonomije u celini trebalo bi da bude, kako u funkciji preživljavanja u sadašnjim vremenima, tako i trajno opredeljenje države i ekonomske razvojne politike zasnovane na decentralizaciji i ujednačenom ekonomskom razvoju. To je posebno značajno danas, u vreme kada je prisutna stopa nezaposlenosti blizu 20%, a pritom u restruktuiranju velikih kompleksa radnici i dalje ostaju bez posla, za šta dobijaju određenu svotu novca od otpremnine. Većina tih radnika potiče sa sela, pa se shodno tome neki vraćaju i započinju nov život, odnosno novi posao sa tim novcem. Primenom odgovarajuće i kvalitetne politike razvoja, rešavala bi se tri problema: oživljavanje srpskog sela, odnosno korišćenje kapaciteta i komparativnih prednosti istih, socijalno zbrinjavanje seoskog dela stanovništva, i na državnom nivou smanjenje nezaposlenosti, smanjenje uvoza/povećanje izvoza poljoprivrednih dobara, što bi u krajnjoj instanci dovelo do rasta BDP-a i sveukupnog ekonomskog rasta, na duži vremenski period.

Kao jedan od pozitivnih primera, može se izdvojiti rad Evropske unije na podsticanju ruralnog razvoja. Naime, u EU prihvaćen je koncept podsticanja održivog razvoja ruralnih područja zasnovan na održivom ekonomskom razvoju, koji podrazumeva povećanje životnog standarda, uz očuvanje prigodnog i tradicionalnog nasleđa. Time se ruralni prostori transformišu u ekološki očuvane i kultivisane sredine, koje se sistemski opremaju neophodnom infrastrukturom, razvijaju poljoprivredu i lokalno preduzetništvo, povezujući ih sa okruženjem. Na taj način, sredine postaju prijatne za život, privlačne za investicije, imaju perspektive za dalji razvoj i napredak, smanjuju nezaposlenost i omogućavaju viši životni standard stanovnicima. Ovakva evropska iskustva treba da posluže kao pouka, i jedan od ciljeva u politici ruralnog razvoja, koje mora biti prilagođeno lokalnim resursima i inicijativama.

Jedan od važnih koraka u ovom složenom procesu, predstavlja stručno obrazovanje poljoprivrednog dela stanovništva, u vidu stručnih kurseva i predavanja, koja mogu biti organizovana u prostorijama zadruga na selu. Problem je u tome što kadrovski potencijal postoji, ali je gotovo neiskorišćen. Do izlaza iz ove situacije može se doći promocijom ovakvog vida egzistencije kod mladih. Pošto smo svedoci uticaja medija na celokupno stanovništvo, u savremenoj epohi napretka informacione tehnologije, nakon uređenja poljoprivredne strategije, država treba da podstakne mlade na povratak u selo, putem marketinga u sredstvima javnog informisanja (televizijske reklame, konkursi u novinama, internet prezentacije, reklame na bilbordima), kao i stvaranjem stimulativnog i egzistencijalnog okruženja.

5. ZAKLJUČAK

Koncipiranje ekonomske politike u agraru, treba da se bazira na punom oporavku poljoprivrede, njenoj revitalizaciji, finansijskoj konsolidaciji i afirmaciji intenzivne proizvodne strukture. Poljoprivredu treba uobličiti, tako da bude ekonomski profitabilna, tržišno orijentisana i interesantna za domaće i inostrane investitore, da se njom bave iz čisto ekonomskih razloga – ostvarivanje profita.

Država bi trebalo da podrži novi razvojni koncept, u početku u ulozi finansijera, tako što bi osigurala neophodna inicijalna sredstva, a u toku revitalizacije poljoprivrede, ujedno bi vršila kontrolu i nadzor sprovođenja akcionih planova, ali bi i vodila računa o uravnoteženom i skladnom razvoju zemlje u celini, kao i o uspostavljanju jednakih uslova privređivanja za sve učesnike u tržišnoj kompetenciji. U ostvarivanju ovog koncepta, treba da budu neposredno uključena i takozvana mešovita i nepoljoprivredna gazdinstva, koja poseduju obradivo zemljište, ali ga ne obrađuju, iako su vlasnici gotovo trećine njiva u Srbiji. Takođe, treba znati da proizvodnja u današnjem seljačkom gazdinstvu, nije namenjena tržištu, već isključivo za sopstvenu upotrebu, iako se, možda, kod nekih domaćinstava javljaju u tržišni viškovi.

REFERENCES

- [1] Republički zavod za statistiku (2010), *Demografska statistika u Srbiji*, RZS, Beograd, str. 44-45
- [2] Republički zavod za statistiku (2004), *Statistički godišnjak Srbije*, RZS, Beograd, str. 60
- [3] Republički zavod za statistiku (2011), *Statistički godišnjak Srbije*, RZS, Beograd, str. 54, 214
- [4] Republički zavod za statistiku (2012), *Statistički godišnjak Srbije*, RZS, Beograd, str. 206
- [5] Jelić, J., Ćurčić, M. (2014), *Revitalizacija sela kao bitan činilac ekonomskog razvoja Republike Srbije*, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, str. 243-244, 246
- [6] Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja (2010), *Izveštaj o stanju zemljišta u Republici Srbiji*, MŽSiPP, Beograd, str. 8
- [7] Evropska komisija (2014), *Procena potreba u pogledu sanacije i obnove – Sažet izveštaj o Srbiji*, EK, EU
- [8] <http://www.makroekonomija.org/0-dragovan-milicevic/srpski-izvoz-hrane-u-rusiju/>, pristup stranici 17.05.2015. godine